

Цивільний захист як освітня компонента професійної освіти (з досвіду викладання в ХНПУ ім. Г.Є.Сковороди)

*Олександр Олійник,
Олена Солошенко,
Маргарита Васильєва*

Взабезпеченні сталого розвитку України в довоєнний час важливу роль мало недопущення та ефективного подолання надзвичайних ситуацій різного характеру: стихійні лиха, техногенні катастрофи, терористичні та диверсійні акти, регіональні конфлікти із застосуванням воєнної сили тощо. Організація системи цивільного захисту в Україні безпосередньо пов'язана з національною безпекою і обороною держави. Напрямок цивільного захисту щодо дій у надзвичайних ситуаціях воєнного стану став нагальним як в теоретичному, так і практичному відношенні після 24 лютого 2022 р. Повномасштабне вторгнення актуалізувало для кожного українця усвідомлення готовності до будь-якого розвитку подій: евакуації, відсутності електроенергії і води, хімічній та радіаційній небезпеці. Основна мета кожного громадянина — це збереження життя. За даними Ради Безпеки ООН (станом на 13.08.2023 р.), з початку повномасштабного вторгнення російських агресорів до нашої країни лише серед цивільного населення України зафіксовано понад 26 тис. жертв війни, зокрема 9 444 убитих і 16 940 поранених. При цьому реальні цифри ймовірно є значно вищими [3, с. 99]. Війна довела важливість теоретичної підготовки населення до можливих дій в надзвичайних ситуаціях воєнного

часу. На часі є нагальним підняти питання щодо забезпечення інформування населення та засвоєння ним знань та правил поведінки щодо викликів воєнного стану в країні.

Державна служба України з надзвичайних ситуацій надає дієві алгоритми дій населення в умовах надзвичайних ситуацій воєнного характеру [5], проте не менш результативним є набуття знань з цивільного захисту здобувачами освіти всіх рівнів, в тому числі в межах професійної освіти.

Мета статті — проаналізувати особливості викладання і довести важливість вивчення цивільного захисту як компоненти професійної освіти.

Всучасній науковій літературі актуальними є аналіз ролі, місця і завдань цивільного захисту у системі сучасної освіти. Науковцями розглядаються підходи щодо організації цивільного захисту у сфері освіти в стані особливого періоду [4], викладання питань цивільного захисту в ЗВО, зокрема для здобувачів юридичних спеціальностей [1], вивчається досвід та позитивні результати навчальної дисципліни «Безпека життєдіяльності» та одного з її складових модулів «Цивільний захист» у системі вищої освіти України [14] тощо. Широкий спектр питань з безпеки життєдіяльності

та цивільного захисту в сучасній освіті досліджує В. С. Заплатинський [9]. Особливий інтерес викликають теоретичні дослідження та практичні рекомендації щодо реалізації питань цивільного захисту в Україні під час повномасштабної війни під час освітнього процесу, які включені до матеріалів конференцій останніх років [2].

Отже, до питання особливостей викладання та включення навчальної дисципліни цивільний захист в сучасний навчальний процес науковці звертались неодноразово. Проте, саме проблема цивільного захисту як компоненти професійної освіти не знайшла достатнього вивчення.

Система освіти з цивільного захисту, яка існувала до сьогодні, організовувалась традиційно, методи викладання не оновлювались, відношення соціуму до відповідної дисципліни погіршувалось. Одна з причин — мирний напрям політики Української держави та недостатній аналіз аналогічних систем захисту в системі освіти інших країн, що поступово привело до зниження державної підтримки викладання дисциплін з безпеки, зокрема цивільного захисту: спеціалізовані кафедри стали скасовуватись, професійні кадри втрачались, а дисципліни зменшувались в обсягах або взагалі ліквідовувались. В результаті населення України стає менш освіченим у питаннях цивільного захисту на фоні суттєвого зростання загроз надзвичайних ситуацій.

Варто наголосити, що до 2014 р. система цивільної оборони щонайпершу роль відводила широкій освітній діяльності населення, зокрема обов'язковому вивченню дисципліни «Цивільна оборона» у закладах освіти.

Сам термін «Цивільна оборона» з'являється у світі після Другої Світової війни. В СРСР у 1961 р. місцева протиповітряна оборона СРСР була переформована в систему цивільної оборони і підпорядкована Міністерству оборони СРСР. Це було обумовлено тим, що цивільна оборона увійшла до системи загальнодержавних оборонних заходів, що проводяться в мирний

та воєнний часи для захисту населення та національної економіки держави від зброї масового знищення та інших видів нападу, а також для організації та координації аварійно-рятувальних та інших невідкладних відновлювальних робіт у центрах ураження [16, с.384]. З того часу на території України почала діяти воєнізована система цивільної оборони у складі цивільної оборони СРСР.

Поштовхом до перегляду завдань цивільної оборони, розширення сфери захисту цивільного населення за межі воєнних конфліктів став 1986 рік — рік Чорнобильської трагедії, наймасштабнішої техногенної катастрофи в історії людства.

Сили та засоби цивільної оборони були задіяні в оперативному реагуванні і подоланні наслідків аварії (евакуації населення із зон радіоактивного забруднення, організації його життєзабезпечення, дезактивації територій тощо), хоча юридичних підстав для цього не було.

Після набуття незалежності у 1991 р. в Україні була створена власна державна система органів управління силами і засобами, призначених для належного захисту населення від наслідків великомасштабного прояву небезпек техногенного, природного і військового характеру.

Цивільна оборона України створювалася відповідно до вимог Закону України «Про цивільну оборону України» від 3 лютого 1993 р.

Закон України «Про цивільну оборону України» у своїй преамбулі проголошував: «Кожен має право на захист свого життя і здоров'я від наслідків аварій, катастроф, пожеж, стихійного лиха та на вимогу гарантій реалізації цього права від Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, керівництва підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності і підпорядкування.

Держава як гарант цього права створює систему цивільної оборони, яка має

свою метою захист населення від небезпечних наслідків аварій і катастроф техногенного, екологічного, природного та воєнного характеру [8].

Вперше у вітчизняній історії цивільної оборони держава поширила сферу свого захисту на надзвичайні ситуації, котрі загрожують життю і здоров'ю людей, завдають матеріальних збитків не лише у воєнний, а й у мирний час, або в так званий особливий період (час мобілізації, воєнний час і, частково, відбудовний період після закінчення воєнних дій).

Для підвищення ефективності функціонування системи цивільного захисту в державі, враховуючи досвід розвинених європейських країн і сучасні вимоги щодо забезпечення захисту населення, 24 червня 2004 р. був прийнятий Закон України «Про правові засади цивільного захисту» [7]. У Законі вперше було дано юридичне визначення терміну «цивільний захист», сформульовано завдання цивільного захисту, направлені на запобігання та реагування на будь-які надзвичайні ситуації (в тому числі й нестандартного, побутового характеру), а також проголошено створення Єдиної державної системи цивільного захисту населення і територій, на яку покладається виконання всього комплексу заходів щодо захисту населення і територій як від надзвичайних ситуацій мирного часу, так і в особливий період. Закон терміном «цивільний захист» визначав систему організаційних, інженерно-технічних, санітарно-гігієнічних, протиепідеміологічних та інших заходів, які здійснюються центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підпорядкованими їм силами і засобами, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності, а також добровільними рятувальними формуваннями.

Закон «Про правові засади цивільного захисту» створив в Україні правовий нонсенс, оскільки з моменту його прийняття в державі почали діяти вже три державні

системи, покликані регулювати діяльність суспільства з протидії надзвичайним ситуаціям:

1) система цивільної оборони — ЦО (створена на підставі Закону України «Про цивільну оборону України») [8];

2) Єдина державна система запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру — ЄДСНС (створена на підставі Закону України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру») [6];

3) Єдина система цивільного захисту — ЄСЦЗ (створена на підставі Закону України «Про правові засади цивільного захисту») [7].

активно ж в країні функціонувала лише одна державна система, яка вирішувала питання у сфері цивільного захисту, оскільки складові цієї системи — органи управління, сили цивільного захисту, засоби забезпечення (матеріальні і фінансові резерви на випадок надзвичайних ситуацій), системи моніторингу, підготовки фахівців, навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях — були одні й ті самі.

Ця юридична колізія була усунута з прийняттям Верховною Радою 2 жовтня 2012 р. Кодексу цивільного захисту України, який набув чинності 1 липня 2013 р. [10] Кодекс ЦЗ усунув суперечності й дублювання законодавства, розмежував повноваження і функції центральних і місцевих органів виконавчої влади, суб'єктів господарювання, визначив у єдиному законодавчому акті засади державної політики у сфері цивільного захисту. Ним було відмінено ряд законів, в тому числі вказані вище.

Була збільшена увага і до вивчення дисципліни «Цивільний захист» в системі освіти.

Так, спільний наказ Міністерства освіти і науки України, Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та Державного комітету України з промислової без-

пеки, охорони праці та гірничого нагляду «Про організацію та вдосконалення навчання з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності та цивільного захисту у вищих навчальних закладах України» визначав, що нормативні навчальні дисципліни «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці», «Охорона праці в галузі» та «Цивільний захист» вивчаються всіма студентами, курсантами та слухачами вищих навчальних закладів України, крім навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ України. В Наказі зазначалось, зокрема, що нормативна навчальна дисципліна «Цивільний захист» має викладатися на 5-му чи 6-му курсі (спеціаліст, магістр) із загальним обсягом не менше одного кредиту ECTS та мати диференційований залік, як форму підсумкового контролю знань. Міністерству освіти і науки України було рекомендовано затвердити типову навчальну програму, а керівникам навчальних закладів забезпечити вивчення відповідних нормативних навчальних дисциплін, включати викладачів з охорони праці та цивільного захисту до складу державних екзаменаційних (кваліфікаційних) комісій під час захисту дипломних проектів (робіт) та складання державних екзаменів тощо [10].

Ш проте, в 2014 р. було прийнято розпорядження Кабінету Міністрів України «Про скасування наказу Міністерства освіти і науки, Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Державного комітету з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 21 жовтня 2010 р. № 969/922/216» [15], що кардинально змінило статус таких суспільно важливих дисциплін в системі української освіти: МОН України припинило здійснювати регулювання викладання дисципліни з цивільного захисту.

Початок війни в 2022 р. актуалізував питання щодо нагальності поновлення викладання цивільного захисту як самостійної нормативної дисципліни в обсязі одного кредиту. Необхідність вивчення

даних питань обґрунтовується у Главі 10 «Навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях» «Кодексу цивільного захисту України» (остання редакція Кодексу була проведена вже під час повномасштабного вторгнення Росії в квітні 2022 р.). Так, в ст. 41 «Навчання здобувачів освіти» зазначається, що навчання здобувачів освіти діям у надзвичайних ситуаціях та правилам пожежної безпеки є обов'язковим і здійснюється під час освітнього процесу дітей старшого дошкільного віку за навчальними планами і програмами розвитку дітей, учнів — за навчальними планами і програмами з навчальних предметів, студентів на кожному рівні вищої освіти — за програмами навчальних дисциплін та планами об'єктових тренувань з питань цивільного захисту за рахунок коштів, передбачених на фінансування закладів освіти, що забезпечують здобуття освіти відповідного рівня [10].

Разом з тим, аналізуючи певні акти нормативно-правової бази, варто зазначити, що Міністерство освіти і науки України певним чином враховує важливість навчання здобувачів освіти щодо функціонування єдиної державної системи цивільного захисту. Міністерство освіти і науки України є одним із центральних органів виконавчої влади, який створює функціональну підсистему єдиної державної системи цивільного захисту. Наприклад, в Додатку 1 до Положення про єдину державну систему цивільного захисту (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 28. 04. 2023 р. № 424) надається перелік центральних органів виконавчої влади, що створюють функціональні підсистеми єдиної державної системи цивільного захисту, зокрема Міністерство освіти і науки України — підсистема навчання дітей дошкільного віку, учнів та студентів діям у надзвичайних ситуаціях (з питань безпеки життєдіяльності) [13]. В «Положенні про функціональну підсистему навчання дітей дошкільного віку, учнів та студентів діям у надзвичайних ситуаціях (з питань безпеки життєдіяльності) єдиної

державної системи цивільного захисту» термін «функціональна підсистема» вживається у значенні складової частини єдиної державної системи цивільного захисту, до якої входять органи управління та підпорядковані їм сили цивільного захисту, суб'єкти господарювання, які виконують завдання цивільного захисту. Метою створення функціональної підсистеми є: організаційно-методичне керівництво з проведення у навчальних закладах всіх рівнів об'єктових тренувань, днів цивільного захисту, тижнів безпеки дитини тощо. Основними заходами щодо впровадження діяльності функціональної підсистеми є: забезпечення нормативного, організаційного та науково-методичного супроводу впровадження у навчальний процес для дошкільних, загальних середніх, професійно-технічних навчальних закладів навчальних дисциплін, програм, для вищих навчальних закладів — лекцій, тренінгів та об'єктових тренувань з вивчення заходів безпеки, способів захисту від впливу небезпечних факторів, викликаних надзвичайними ситуаціями; забезпечення необхідних умов для ефективної роботи науково-методичної підкомісії з цивільної безпеки сектору вищої освіти Науково-методичної ради МОН; організація системного методичного супроводу педагогічних кадрів з питань цивільного захисту тощо [12].

Отже, питання цивільного захисту в системі сучасної вищої освіти є нагальними в сучасних умовах, і МОН України передбачає ефективні дії на шляху реалізації єдиної державної системи цивільного захисту.

Зазначимо, що планування у закладах вищої освіти викладання матеріалу з цивільного захисту вирішується на рівні кожного із ЗВО. В ХНПУ ім. Г.С.Сковороди модуль «Цивільний захист» викладається в межах інтегрованої навчальної дисципліни «Здоров'я та безпека людини» на всіх факультетах університету галузі знань 01 Освіта/Педагогіка в першому семестрі. Метою модуля «Цивільний захист» навчальної

дисципліни «Здоров'я та безпека людини» є формування у здобувачів вищої освіти здатності творчо мислити, вирішувати складні проблеми інноваційного характеру та приймати продуктивні рішення щодо планування та управління заходами цивільного захисту, із урахуванням особливостей майбутньої професії; набуття знань щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій техногенного походження і запровадження заходів щодо зменшення збитків та витрат у разі аварій, катастроф, вибухів, великих пожеж та стихійного лиха; отримання знань щодо правил поведінки та дій під час надзвичайних ситуацій воєнного характеру.

Основними завданнями вивчення модуля цивільний захист є засвоєння здобувачами вищої освіти новітніх теорій, методів і технологій з прогнозування НС, побудови моделей їхнього розвитку, визначення рівня ризику та обґрунтування комплексу заходів, спрямованих на відвернення НС, захисту персоналу, населення, матеріальних та культурних цінностей в умовах НС, локалізації та ліквідації їхніх наслідків, зокрема під час надзвичайних ситуацій воєнного характеру.

Серед провідних фахових компетентностей, які отримують здобувачі освіти в результаті опанування модуля, — здатність до здійснення професійної діяльності з дотриманням вимог законодавства щодо охорони життя й здоров'я учнів (зокрема з особливими освітніми потребами); використання здоров'язбережувальних технологій під час освітнього процесу.

На всіх рівнях організації освітнього процесу здобувачі освіти повинні усвідомлювати головне правило цивільного захисту — запобігти, попередити, врятувати та бути впевненим у правильності своїх дій у відповідних ситуаціях. Цьому сприяє проведення традиційного дня/тижня цивільного захисту у всіх закладах освіти. В «Кодексі цивільного захисту України» зазначено, що для підвищення якості освітнього процесу з дітьми та учнями з питань захисту життя, форму-

вання культури безпеки і норм поведінки у надзвичайних ситуаціях у закладах дошкільної освіти щороку проводяться Тижні безпеки дитини, у закладах загальної середньої та професійно-технічної освіти — Дні цивільного захисту [10].

При викладанні модуля «Цивільний захист» береться до уваги професійне спрямування освіти факультетів. Наприклад, на факультеті дошкільної освіти акцентується увага на алгоритмі дій під час надзвичайних ситуацій, учасниками яких стали діти дошкільного віку. Для майбутніх психологів акцент робиться на висвітленні питань щодо надання первинної психологічної допомоги при ситуаціях надзвичайного характеру. Важливою складовою опанування модулю «Цивільний захист» є зміст тем, які присвячені організації та методиці проведення заходів позакласної роботи з відповідних питань в закладах повної середньої та професійно-технічної освіти. Наприклад, пропонується тематика уроків, позакласних годин, круглих столів; аналізуються базовий матеріал відповідних заходів та перевірка його засвоєння здобувачами освіти у формі тестів, конкурсів малюнків, есе, аналітичних «естафет» або завдань з обов'язковим визначенням та відзначенням переможців. Використання цифрових освітніх платформ дистанційного навчання дає широкі можливості організації та проведення змістовних позанавчальних заходів з цивільного захисту. Сьогодні пріоритетними є теми занять, пов'язані із надзвичайною ситуацією воєнного часу. Наприклад, «Урок безпеки з псом Патроном, або небезпечні знахідки», «Лайфхаки для виживання в екстремальних ситуаціях», «Порядок дій при виявленні вибухонебезпечних предметів» та інші. Береться до уваги і професійна спеціалізація. Наприклад, майбутнім вчителям-філологам пропонується методика проведення конкурсу есе на тему «Школа виживання». В цілому, викладачі ХНПУ ім. Г.С. Сковороди мають достатній досвід, теоретичні ґрунтовні знання та

новітні методичні напрацювання щодо викладання питань цивільного захисту і зазначають про доцільність переведення модуля інтегративного курсу «Здоров'я та безпека людини» в самостійну навчальну дисципліну, що наразі відповідає вимогам часу.

Отже, сучасна ситуація в Україні вимагає нових підходів до питань отримання знань з безпеки у надзвичайних ситуаціях/цивільного захисту здобувачами освіти, зокрема в межах професійної освіти. Створення ефективної та результативної системи освіти з цивільного захисту дозволить підняти рівень обізнаності здобувачів освіти, отримати відповідні компетентності, закріпити їх та застосовувати в подальшій педагогічній діяльності.

Література

1. *Артем'єв С.Р., Бахарева О.О.* Уніфікація науково-методичного забезпечення питань цивільного захисту підготовки здобувачів вищої освіти юридичних спеціальностей закладів вищої освіти України. Харків : ФОП Бровін О.В., 2019. 240 с.
2. *Безпека життя і діяльності людини: теорія та практика* : зб. наук. пр. всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої Всесвітнім Дням цивільної оборони та охорони праці. Полтава, 28 квіт. 2022 р. Полтава : ПНПУ, 2022. 242 с.; Надзвичайні ситуації: безпека та захист // Матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю. Черкаси : ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2022. 252 с.; Проблеми охорони праці, промислової та цивільної безпеки // Зб. матеріалів Двадцять дев'ятої Всеукр. наук.-метод. конф., м. Київ, 16 листоп. 2023 р. Київ : КІП ім. Ігоря Сікорського, 2023. 98 с.
3. *Веселов М., Забеділіна А.* Цивільний захист населення в умовах воєнного стану // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2023. № 4. С. 98–114.
4. *Горпинченко В.М., Рачков С.М.* діяльність закладів освіти в особливий

період за умови їх функціонування. Харків, 2022. 36 с.

5. *Державна служба України з надзвичайних ситуацій*. URL: <https://dsns.gov.ua/uk/abetka-bezpeki/diyi-naselennya-v-umovax-nadzvicainix-situacii-vojenного-harakteru>

6. *Закон України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру»* від 08.06.2000 р. // *Голос України* від 25.07.2000.

7. *Закон України «Про правові засади цивільного захисту»* від 24.06.2004 р. // *Урядовий кур'єр* від 21.07.2004. № 135.

8. *Закон України «Про цивільну оборону»* від 03.02.1993 р. // *Голос України* від 06.03.1993.

9. *Заплатинський В.С.* Проблеми навчання з безпеки життєдіяльності в умовах трансформації освіти України // 36. матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. інтернет конф. «Інноваційні аспекти систем безпеки праці, захисту інтелектуальної власності». Вип. 4. Полтава : ПДАА, 2019. С. 5–11; *Заплатинський В.С.* Створення ефективної системи освіти з питань безпеки в надзвичайних ситуаціях. URL: <https://www.academia.edu/29596514>; *Заплатинський В.С.* Перспективи освіти з питань безпеки у вищих навчальних закладах України пов'язані з розробкою нових стандартів вищої освіти. URL: <https://www.academia.edu/29542294/>

10. *Кодекс цивільного захисту України* // *Голос України* від 20.11.2012. № 220.

11. *Наказ Міністерства освіти і науки України, Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду «Про організацію та вдосконалення навчання*

з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності та цивільного захисту у вищих навчальних закладах України» № 969/922/216 від 21.10.2010 р. // *Офіційний вісник України* від 26.11.2010. № 88. С. 126. Ст. 3124. Код акта 53475/2010.

12. *Наказ МОН України. «Положення про функціональну підсистему навчання дітей дошкільного віку, учнів та студентів діям у надзвичайних ситуаціях (з питань безпеки життєдіяльності) єдиної державної системи цивільного захисту»* від 21.11.2016 № 1400. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/z1623-16>

13. *Постанова Кабінету Міністрів. Положення про єдину державну систему цивільного захисту* від 9 січня 2014 р. № 11 // *Офіційний вісник України* від 31.01.2014. № 8. С. 341. Ст. 245. Код акта 71220/2014.

14. *Примакова В.В.* Зміст навчання дисциплін «Безпека життєдіяльності» та «Цивільний захист» у Зкладах вищої освіти України (від 60-х років ХХ століття до сьогодення) // *Наука і техніка сьогодні*. 2023. №10(24). С. 295–305.

15. *Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про скасування наказу Міністерства освіти і науки, Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Державного комітету з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду* від 21 жовтня 2010 р. № 969/922/216» № 590-р від 30.05.2014 р. // *Офіційний вісник України* від 08.07.2014. № 52. С. 15. Ст. 1391. Код акта 72978/2014.

16. *Шойко В.А.* Нормативно-правове регулювання цивільного захисту щодо формування механізмів державного управління у даній сфері // *Наук. вісник : Держ. управління*. 2020. №2(4). С. 380–390.

19.01.2024

Відомості про авторів:

Солошенко Олена Михайлівна — кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди; Харків, Україна; soloshenkoelena@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2877-0237>

Олійник Олександр Миколайович — кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди; Харків, Україна; oleynik.oleks@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8382-9751>

Васильєва Маргарита Валентинівна — старший викладач кафедри теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди; Харків, Україна; ritushmv@hnpu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3766-3752>